

Beeldende kunsten in de verdrukking

Subsidies zijn uit de gratie, het marktmechanisme wordt weer geadoreerd. Ook beeldende kunstenaars kunnen hier niet aan ontsnappen. De BKR wordt opgeheven en de overheid wil dat de kunstenaars zich meer op de 'vrije' markt richten. Die markt is een complex geheel van particuliere en collectieve uitgaven, zo wordt in dit artikel beschreven. De auteur merkt op dat beeldende kunstenaars in toenemende mate concurrentie te duchten hebben van andere producenten van esthetica. Hij concludeert dat steeds meer kunstenaars werkloos zullen raken dan wel verdwijnen in de informele economie.

DR. G. MUSKENS*

Per 1 januari a.s. wordt de Beeldende Kunstenaars Regeling (BKR) opgeheven. Met deze voorziening waren in 1983 3.300 beeldende kunstenaars verzekerd van in totaal f. 137 mln. van het rijk en de gemeenten. De uitgaven voor het beeldende-kunstbeleid van het rijk 1) werden met f. 80 mln. verhoogd tot f. 98 mln. De allocatie van deze gelden zal zeker leiden tot andere marktverhoudingen. Wat met de gemeenteuitgaven gebeurt (in 1983 f. 6 mln.), is niet duidelijk. De gemeenten zullen net als het rijk met hogere bijstandsuitgaven geconfronteerd worden. Er is althans geen enkele reden om aan te nemen dat op de 'nieuwe' vrije markt alle beeldende kunstenaars voldoende inkomsten zullen verwerven om de beeldende kunst als (levensvatbaar) beroep te beoefenen. Binnen het kunstbeleid is een bedrag van f. 72 mln. bestemd om de produktie te stimuleren en te subsidiëren. Voor 7.200 kunstenaars gemiddeld f. 10.000; voor 2.880 kunstenaar f. 25.000 en voor 1.600 f. 45.000 per jaar. Tegelijkertijd verslechteren de condities in bij voorbeeld de sociaal-culturele sector, waar nogal wat kunstenaars voor enige uren per week lesgeven.

Hiermee is de structurele problematiek van de economie van de beeldende kunst weergegeven. De interventie van overheden in de produktie en distributie van actuele beeldende kunst is onvermijdelijk. In de jaren zeventig stegen de uitgaven van de overheid voor de aankoop van en opdrachten aan zelfstandige beeldende kunstenaars netto met 140%; daarnaast stegen salarissuitgaven aan dezen (voor docenten beeldende vorming, creatieve therapeuten, decorbouwers enz.) met 100% en specifieke sociale uitgaven (bij voorbeeld de BKR en het Voorzieningsfonds voor kunstenaars) met ruim 500%. In absolute bedragen:

- in 1969 kwam bijna f. 70 mln. bij beeldende kunstenaars terecht (f. 8 mln.) voor aankopen en opdrachten van de zijde van CRM, O & W, Verkeer en Waterstaat, Musea, de PTT, VROM e.d.; f. 53 mln. voor salarissen (van de zijde van met name O & W en CRM) en f. 7 mln. voor sociale uitgaven;
- in 1980 ging het om f. 350 mln.: f. 40,5 mln. voor aankopen en opdrachten; f. 260 mln. voor salarissen en f. 91 mln. voor sociale uitgaven 2).

Tot 1977 geeft het CBS cijfers over overheidsuitgaven voor beeldende kunst in het algemeen (daarna zijn deze ondergebracht in de bredere post 'scheppende kunsten'). Deze uitgaven stegen van f. 1,7 mln. in 1966 tot f. 18,2 mln. in 1977 3), dat wil zeggen een bruto vertienvouding in 10 jaar. De rijksoverheid tracht sinds enige jaren haar inbreng in de economie van de beeldende kunst te verkleinen door marktstimulerende maatregelen (onder andere het aan-

moedigen van sponsoring, en rentesubsidies op aankopen via galeries). In dit kader wordt de BKR opgeheven en de rijksbijdrage aan het sociaal-culturele werk gehalveerd.

Vrije markt

Naast het probleem van de overheidsbijdragen aan de beeldende kunst is er een ander probleem dat hier tegenover staat of lijkt te staan. Dit betreft de beleggingswaarde en speculatieve status van oude kunst en een (heel) klein deel van de nieuwe kunst. Terwijl de produktie door de grote meerderheid van levende kunstenaars (vroeger en nu) en verspreiding van de meeste kunstwerken in de informele marges van de vrije markt plaatsvindt, is de beeldende kunst ook onderdeel van een mondiale economische orde via internationale handel, particuliere aankopen door gerenommeerde musea en collectioneers. Dit gaat met bijverschijnselen als het 'grote geld', criminaliteit (vervalsingen, zwart geld) en onbelaste winsten of verervingen gepaard. De bemiddelde vrije markt voor werken van beeldende kunst, dat wil zeggen verkopen via gespecialiseerde tussenpersonen als galeriehouders, lijkt zich te spiegelen aan deze kant van de economie van de beeldende kunst 4). De galeries hebben veelal het meeste weg van luxe salons waar geïnteresseerden in kunstwerken gepaard worden met mooie woorden van kunstenaars en kenners 5).

Zij hopen hiermee kunstwerken van gemiddelde f. 1.500 per stuk te verkopen 6). Kopers kunnen daarbij vaak kiezen uit werk van zowel Nederlandse als buitenlandse kunstenaars. Acht van tien galeristen die Herman van Cuyk voor

* Werkzaam bij het Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant.

1) Zie voor een uitgebreide uiteenzetting van de BKR G. Muskens en J. van Poppel, *De vrije markt voor beeldende kunst*, ESB, 10 augustus 1983, blz. 710-711.

2) G. Muskens en J. van Poppel, *De vrije markt voor beeldende kunstenaars. Inventarisatie van zelfstandige inkomstenverwerving door beeldende kunstenaars*, Tilburg (IVA), 1983, blz. 36-41.

3) CBS, *Statistiek van de uitgaven van de overheid voor cultuur en recreatie*.

4) Vgl. R. Moulin, *Le marché de peinture en France*, Parijs, 1967, blz. 34 e.v.

5) A. Geklen, *Zeitbilder*, Bonn, 1960; R. König, *Das Selbstbewusstsein des Künstlers*, in: A. Silbermann en R. König, *Künstler und Gesellschaft*, Keulen en Opladen, 1974, blz. 345-346.

6) G. Muskens en J. Maas, *Materiële afhankelijkheid, beroepsmatigheid, autonomie. De leefsituatie van Nederlandse beeldende kunstenaars*, Tilburg (IVA), 1983, blz. 121.

zijn scriptie interviewde exposeerden buitenlandse kunstwerken. Vier deden er mee aan internationale salons of hadden plannen in die richting. Het betrof geen selecte Amsterdamse groep galeriehouders, maar een gevarieerd gezelschap 7). Wanneer er een economische reden is waarom kunstenaars grote roem en erkenning nastreven, dan vloeit dit voort uit de potentiële speculatieve (eeuwigheids)waarde van (een paar) kunstwerken en de uitstraling daarvan op het galeriewezen. Het is een streven waarin vrijwel geen beeldende kunstenaars in economische zin slagen. Zij genieten onvoldoende inkomsten om te kunnen bestaan en te kunnen werken: bijna 85% van de Nederlandse kunstenaars hadden in de periode 1980 – 1981 een omzet van minder dan f. 10.000 op de vrije markt; van de schilders, beeldhouwers en vrije grafici had 99% een jaaromzet van minder dan f. 45.000 8). De bijdrage van galeries in de omzet van kunstenaars en de verspreiding van kunstwerken is eigenlijk marginaal. In totaal werden in 1980 10 à 15.000 van de 800.000 geproduceerde kunstwerken verkocht; dit zijn er (gemiddeld) geen twee per exposerende kunstenaar (ongeveer 9.000). Gezamenlijk verwierven zij hiermee (ten hoogste) f. 13,5 mln., dat wil zeggen nog geen f. 1.500 per persoon 9). De presentatie van kunstwerken in galeries is gericht op een combinatie van (relatief) koopkrachtigen als artsen, juristen, economen, vakdocenten van academies, wetenschappers enerzijds en kunstenaars of vakbroeders anderszijds. Van Cuyk stelde vast dat bij openingen van exposities in 11 galeries aanwezig waren: 21 beeldende en uitvoerende kunstenaars, 14 vakdocenten der beeldende kunsten, 14 wetenschappelijke specialisten, 11 medici, 19 leidinggevende functionarissen, 12 zelfstandigen en 13 professionele beroepsbeoefenaren.

Galeries opereren op een uiterst specifieke markt waar naast het intrinsieke genot van kunstwerken status- en prestigemotieven tellen. Het lijkt mij niet te gewaagd om de prestigieuze kant van de vrije kunstmarkt in het algemeen en galeries in het bijzonder te zien in het verlengde van het speculatieve in de internationale kunsthandel. Het galeriewezen is naast de (noodzakelijke) inbreng van de overheid een belangrijke factor in de economie van de beeldende kunst.

Instituties

Kan de economie van de beeldende kunst met deze beide factoren geheel verklaard worden? Ik denk het niet. In denk dat deze factoren in de hedendaagse economie van de beeldende kunst de belangrijkste zijn, maar dat enige andere factoren niet miskend mogen worden:

- een aantal instanties die in de late middeleeuwen en de zogenaamde 'moderne tijd' ontstaan zijn oefenen nog steeds invloed uit op de hedendaagse organisatie van vraag en aanbod van kunst. Hoe verscheiden de voorbeelden ook mogen lijken, ze komen alle uit de economische orden van voor de 19e eeuw: mecenaat, gildeachtige betrekkingen tussen meester en leerlingen c.q. kunstenaars in ontwikkeling, ambachtelijke werkwijzen en disciplines, corporatieve genootschappen van zowel kunstproducenten als kunstvrienden:
- tegelijkertijd zijn er nieuwe instituties, zoals het van overheidswege bekostigde tertiaire onderwijs voor kunstenaars, kunstkenaars en kunstmanagers. De 'baten' van de koop en verkoop of opdrachten hoeven nauwelijks de hoge opleidingskosten te dekken (behoudens inschrijfgelden en af te lossen beurzen). Hiermee is de beeldende kunst gaan lijken op beroepen: een via opleiding bepaalde toetreding. Dit, ondanks dat in naam van de vrijheid van de kunst de autodidacte ontwikkeling en het principieel openen van het beeldend kunstenaarschap nog steeds beklemtoond worden. Jonge autodidacten pur sang of bij een kunstenaar opgeleide jonge kunstenaars zijn uiterst schaars geworden 10):
- het is moeilijk nauwkeurig te definiëren wat 'ware' kunstwerken zijn. Hetzelfde geldt voor kunstenaars. Wat een echte kunstenaar is, menen we te weten of laten we aan

de collega's of kenners over. Elk onbekend kunstwerk is echter moeilijk op waarde te schatten. Kunstenaars vormen een vrije brede beroepsgroep. In een Duits onderzoek vermelden Forbeck en Wiesand de professies waarop beeldende kunstenaars menen te kunnen terugvallen. Uit hun gegevens leiden zij af dat er vijf typen 'echte' beeldende kunstenaars zijn: vrije, experimentele, genre, sociaal-cultureel actieve en omgevingskunstenaars. Vanuit deze specialismen zijn er bijzondere uitwijkmogelijkheden naar de kunstwetenschap, musea, galeries, kunstonderwijs, ambacht, toegepaste kunsten, kunstmanagement, film, kritiek enz. 11). Persoonlijke beroepswisselingen hebben direct invloed op het aanbod van nieuwe kunstwerken;

- de beeldende kunst moet concurreren met andere esthetica: er is een massaal aanbod van foto's, films, affiches, platen, industrieel vormgegeven waren, meubels, straatmeubilair, e.d., dat over het algemeen veel goedkoper is, dank zij (sterke) produktiviteitsstijgingen. Zelfs als er technieken zijn waarmee produktiever gewerkt kan worden, dan 'behoren' kunstenaars met deze techniek te experimenteren zonder op produktietijden te letten. Het is mijn overtuiging dat hypothesen van Baumol-Bowen over het produktiviteitsverlies van podiumkunsten en van Leroy over het contra-productieve gebruik ook opgaan voor de beeldende kunst 12).

De vrije markt

De vrije markt voor beeldende kunst is een zeer complex geheel van particuliere, openbare en gesubsidieerde bestedingen. Het omvat aankopen maar ook salarisuitgaven voor in dienst genomen beeldende kunstenaars. In 1983 hebben wij verslag gedaan van de toegepaste benaderingswijzen en schattingsprocedures per marktsegment. Wij hadden daarbij de beschikking over gegevens van de jaren 1979, 1980 en 1981. Voor ieder jaar ontbraken echter gegevens over een of meer segmenten van de totale vrije markt. Ook waren er onvoldoende gegevens om redelijke schattingen te maken van de boven- en ondergrens van de omvang van enig marktsegment. Het meest compleet is het beeld van de vrije markt in 1980, zie tabel 1. Deze schattingen zijn gebaseerd op onderling verschillende data. De berekende omzet is het resultaat van de bewerking van gegevens uit enquêtes onder tussenpersonen in de kunsthandel (galeries, tentoonstellingsruimten), tellingen van inkomsteneffecten voor beeldende kunstenaars van uitgaven van ministeries, provincies en gemeenten en opgaven van kunstenaars van hun directe verkopen aan particulieren.

7) H.J. van Cuyk, *De dagelijkse definiëring en hantering van de beeldende kunst anno 1986 in tien Nederlandse professionele galeriewerelden; een gevalsstudie*, scriptie, KUN, 1986.

8) Muskens en Maas, op.cit., blz. 106 e.v.

9) Bewerking van gegevens in Muskens en Maas, op.cit., met betrekking tot:

- aantal levende Nederlandse beeldende kunstenaars: 10.000;
- aantal door deze geproduceerde werkstukken: 10.000 x 80 = 800.000;
- prijs per kunstwerk op de vrije markt: f. 1.500.

Zie Muskens en Van Poppel, op.cit., met betrekking tot het aantal exposerende kunstenaars in galeries per jaar: 9.000 en het jaaromzet van levende beeldende kunstenaars in galeries en kunsthandels: f. 8.6 mln. à f. 13.5 mln.

10) G. Muskens, *Kunstenaar als ideologie*. Omtrent meritocratische mythen in de wereld van kunst, *Sociale Wetenschappen*, nr. 27, 1984, blz. 248.

11) K. Forbeck en A.J. Wiesand, *Der Künstler-Report*, München/Wenen, 1975, blz. 148-152. A.J. Wiesand, 20 Fragen zum Berufsfeld Bildende Kunst, in: R. Wick en A. Wick-Kmock, *Kunstsoziologie. Bildende Kunst und Gesellschaft*, Keulen, 1979, blz. 185.

12) W. Baumol en W. Bowen, *Performing costs: the economic dilemma. A study of problems common to theatre, opera, music, and dance*, New York, 1966; D. Leroy, *The economics of professional performers' training*, in: W.S. Hendin e.a., *Economic research in the performing arts*, Akron, 1983, blz. 17-20.

Tabel 1. Inkomsten van beeldende kunstenaars, 1979-1981, in mln. gld. a)

	1979	1980	1981
Galeries en kunsthandels	11,9	10,8 à 13,3 (8,6 à 13,5)	10,4
Tentoonstellingsruimten Kunstuitleen	1,8 à 3,9 4,7	1,9 à 4,0 4,2 (6,2 à 10,4)	
Directe verkoop aan particulieren		24,7 (16,8 à 26,8)	20,9
Verkoop op kunstmarkten enz.		1,9 (2,8 à 4,7)	1,7
Particuliere opdrachten Overige inkomsten	37,7 à 47,9	37,7 à 47,9 (18,1 à 30,5)	
Totale particuliere uitgaven		77,0 à 91,8 b) (52,5 à 85,9)	
Totale overheidsuitgaven	38,8	40,5 (33,1 à 55,0)	
Totaal		117,5 à 132,3 (85,6 à 140,9)	

a) Tussen haakjes staan de alternatieve schattingen die afgeleid zijn uit gegevens van een steekproef onder beeldende kunstenaars. De cijfers uit 1981 betreffen lage schattingen.

b) Exclusief kunstuitleen.

Tabel 2. Salarisuitgaven aan beeldende kunstenaars door de overheid in 1979 in mln. gld.

Docenten aan instellingen voor beeldende kunstvakonderwijs	40,1
Docenten beeldende vorming middelbaar onderwijs en buitengewoon onderwijs	135,8
Docenten aan door WVC gesubsidieerde academies	3,9
Docenten beeldende vorming creativiteitscentra	1,7
Scenografen e.a. bij gezelschappen voor podiumkunst	1,0
Scenografen bij de NOS en de omroepinstellingen	4,8
Grafische ontwerpers bij de Staatsdrukkerij	0,7
Totaal	188,0

De uitkomsten geven geen compleet beeld van de vrije markt. De volgende elementen ontbreken:

- overheidsuitgaven die niet bij de kunstenaars terechtkomen: subsidies voor overheadkosten van bemiddelende instellingen als musea, Kunst en Bedrijf, de Nederlandse Kunststichting e.d. Verder worden er ook subsidies aan kunstkopers gegeven. Hierdoor liggen de kunstuitgaven de facto hoger. Eerder schatten wij de uitgaven voor alles wat met beeldende kunst te maken heeft voor 1977 op f. 18,2 mln. Actualisering van deze gegevens is lastig omdat het CBS ze niet meer uitsplitst;
- de economische effecten van de opheffing van de BKR. Van de f. 130 mln. die per 1983 beschikbaar was als rijksbijdrage voor de BKR is f. 80 mln. overgeboekt naar de begroting van WVC. Dit bedrag kan opgeteld worden bij de overheidsuitgaven voor beeldende kunst. De f. 130 mln. van de BKR is echter voor de beeldende kunst verloren gegaan. Het saldo van beide operaties bedraagt - f. 50 mln. Voor de zelfstandige beeldende kunstenaars betekent dit een inkomensverlies van ten minste 20% (f. 50 mln. op een vrije markt van ten hoogste f. 140 mln. + f. 137 mln. BKR-uitgaven);
- de internationale handel in oude en nieuwe kunsten en de binnenlandse handel in oude kunst. Het CBS en Eurostat publiceren regelmatig gegevens over de internationale handel in kunst, verzamelobjecten, antiquiteiten en juwelen. Deze rubrieken vallen uit geheel samen met voorwerpen van beeldende kunst. Tevens zijn 'goedkopere' internationale transacties buiten beschouwing gelaten. Voor deze rubrieken was de Nederlandse invoer in 1985 f. 373,2 mln. en de uitvoer f. 278,3 mln. In 1980 was dat f. 257,8 mln. resp. f. 186,7 mln. en in 1970 f. 68,1 mln. resp. f. 67 mln. De invoer van de 10 EG-landen bedroeg in 1983 meer dan f. 5 mrd.;

- provisie en winstneming in galeries, kunsthandels en overige tussenhandel. Hiermee zou met de verkoop van nieuwe kunst in 1980 een bedrag van bijna f. 8 mln. gemoeid zijn, wanneer we uitgaan van een gemiddelde provisie van 33% in galeries en kunsthandels, 10% in (gemeentelijke) tentoonstellingsruimten en 10% bij de 'overige' (bij voorbeeld banken en horeca);
- sponsoring kan een belangrijke factor worden, als die dit niet reeds is. De Stichting Sponsors voor Kunst raamt de sponsorbesteding voor beeldende kunst in 1986 op f. 20 mln. 14);
- de kunstuitleen is na 1984 sterk gegroeid door de opening van vele nieuwe artotheken.

De arbeidsmarkt

Het CBS telde in 1979 29.000 beeldende beroepsbeoefenaren. Deze groep bestond uit 23.900 mannen en 5.100 vrouwen. Hiervan werkten er 16.300 in loondienst. De overige 12.700 waren zelfstandig 15). Van de kunstenaars in loondienst was het grootste deel in dienst van de rijksoverheid, voornamelijk als docent beeldende vorming. In tabel 2 zijn de salarissen voor 1979 uitgesplitst naar de desbetreffende posten van de departementale begrotingen. Daarnaast zijn er beeldende kunstenaars in dienst van particuliere werkgevers en semi-overheidsinstellingen. Uit een door het IVA uitgevoerde schriftelijke en telefonische arbeidsmarktenquêtes werd afgeleid dat er in 1980 (volgens hoge schatting) ongeveer 1.600 banen waren bij particuliere werkgevers (architectenbureaus, publiciteitsorganen, handel en nijverheid) ongeveer 600 banen bij semi-overheidsinstellingen.

De perspectieven op de arbeidsmarkt waren in 1983 ongunstig. In 1986 zijn deze niet beter. Het kunstvakonderwijs wordt geherstructureerd, het rijk heeft de bijdrage aan sociaal-cultureel werk gehalveerd en de gemeenten en provincies korten eveneens op deze post (althans zijn niet in staat het gat dat het rijk slaat te dichten). De mogelijkheden voor decorbouwers, scenografen e.a. bij podiumgezelschappen zijn steeds beperkter. Het zou ons niet verwonderen wanneer ook dezen verbannen worden naar de informele economie en de zwarte kunst, dat wil zeggen de thuismarkt van (te) veel professionele kunstenaars. In de officiële economie gaat dit gepaard met de stijgende beroep op bijstandvoorzieningen en het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars.

G. Muskens

13) Musken en Van Poppel, op.cit.

14) M.H. Post, Wiens brood men eet...? Over kunstsporing, kunstfinanciering en autonomie, te verschijnen in *Sociale Wetenschappen*, 1987.

15) CBS, *Sociale Maandstatistiek*, jg. 30, 1982, nr. 1, blz. 31.